

הרב נפתלי בר אילן

“אל יפתח אדם פיו לשטן” וטיפול CBT¹

ראשי פרקים:

- א. שאלה של פסיכולוג
- ב. שיטת הסוברים שאין זה איסור כלל וכלל
- ג. שיטת הסוברים שזו הנהגה ראויה בעלמא
- ד. שיטת הסוברים שזהו איסור גמור
- ה. התר לשיטת ה-CBT שיש בה פתיחת פה לשטן
- ו. “שומר פתאים ה'”

א. שאלה של פסיכולוג

אחדים ממטופלי סובלים מאד ממחשבות אובססיביות טורדניות על אסונות העומדים להתרגש והמעוררות אצלם פחדים וחרדות קיצוניים ביותר. מצוקה קשה זו פוגעת מאד בתיפקודם היום יומי.

במצבים כאלה נוקטים הפסיכולוגים בין השאר בשיטת הטיפול CBT – Cognitive Behavioral Therapy – טיפול התנהגותי-קוגניטיבי. הטיפול מכוון את החולה להתמודדות עם מחשבות אלה ולא לבריחה מהן. הפסיכולוג מעודד את המטופל לתת ביטוי מילולי בקול רם למחשבותיו מספר פעמים ביום ולעיתים אף מיעץ לו להקליט את דבריו עצמו ולהקשיב להם.

למטופל הסובל ממחשבות כפיתיות על אסון העומד להתרגש על אנשים היקרים לו, מיעץ הפסיכולוג להשמיע לעצמו שוב ושוב “בעלי יחלה וימות”, “בני ידרס”, וכד'. הפסיכולוגים סוברים שבדרך זו המטופל מחליש בהדרגה את מחשבותיו והן תעלמנה.

ככמה וכמה מקומות הגמרא אומרת “אל יפתח אדם פיו לשטן”² או “ברית כרותה לשפתיים”³. האם למרות דברי הגמרא מותר להשתמש בשיטת טיפול זו?

1. תודתי נתונה לפסיכולוג ד"ר שניאור הופמן על הערותיו.
2. ראה בבלי ברכות יט א; בבלי ברכות ס א; בבלי כתובות ח ב. וראה בית אהרן להרב אהרן צבי מגיד ניו יורק תשל"ח חלק יא עמ' תרלו-תרמח.
3. ראה בבלי מועד קטן יח א ובבלי סנהדרין קב א. הגמרא בבבלי כתובות סב ב ובבלי בבא מציעא סח א מתיחסת למקרים של פתיחת פה לשטן בשגגה ומשתמשת בבטוי “כשגגה היוצאה מפני השליט”.

ב. שיטת הסוברים שאין זה איסור כלל וכלל

מדברי הפוסקים בכל הנוגע לכללים אלה עולות שלש שיטות עיקריות. האחת היא שיטת הרמב"ם שאינו מזכיר בשום מקום שאין לפתוח פה לשטן. להשמטה זו מתיחס במפורש הרב אריאלי וכותב: "... וכדרכו שאינו מביא בחבורו דברים בלתי טבעיים..."⁴.

ונראה להביא ראיה שהרמב"ם אינו חושש לפתיחת פה לשטן מפסקו בהלכות תעניות: "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הציבור"⁵. הרמב"ם אינו כותב הלכה זו באותו נוסח שאנו מוצאים אצל כמה מן הראשונים: "על כל צרה שלא תבא על הציבור"⁶.

ואכן, הרמב"ם עצמו כותב במפורש שזו דרכו, ומנמק מפני מה השמיט את דיני קטלנית מהלכות איסורי ביאה: "קטלנית אין בו איסור אבל הוא מרוחק על צד הניחוש והפחד והתימהון... שינוקו בהם הגופות החלשים..."⁷. שנים מגדולי האחרונים הצביעו על שיטתו זו של הרמב"ם בדונם בהלכות אחרות. הגר"א כותב בבאורו לשו"ע הלכות עבודה זרה: "... הרמב"ם... כתב... שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר"⁸. פאת השלחן כותב בהלכות שביעית: "... ורבינו השמיט משום דענין קמיעות ולחשים לא חשיב להו רק למליצות"⁹.

ויש להקשות על הרמב"ם משתי הלכות שלו עצמו, שמהן משמע שהוא נזהר מפני פתיחת פה לשטן. בהלכות ברכות מביא הרמב"ם את נוסח הברכה של מי שנכנס למרחץ, כפי שהוא מופיע בגמרא בדברי אביי החושש לפתיחת פה לשטן¹⁰. בהלכות שבועות פוסק הרמב"ם שבית הדין מורה

4. **ענינים למשפט** ברכות דף יט א אות י. וראה מכוא לעינים למשפט על תלמוד בבלי. וראה בבלי נדרים מ א: "רבא יומא קדמאה דחליש אמר להון: לא תיגלו לאיניש, דלא לתרע מזליה", והמהרש"א כותב שרבא חשש לפתיחת פה לשטן, והרמב"ם לא פסק שיש לנהוג כרבא.

5. רמב"ם תעניות א א. וראה משנה עם **פירוש הרמב"ם** מהדורת הרב קאפה, תעניות ג ד. וראה **תשובות הגאונים** הרכבי רנט.

6. ראה משנה תעניות ג ח; ספרי על במדבר יט ט; בבלי פסחים קיז א; בבלי תענית יט א. וראה רי"ף ורא"ש על אתר. וראה חידושי הרמב"ן על תענית טו א.

7. **כסף משנה** רמב"ם איסורי ביאה כא לא.

8. **ביאור הגר"א** יורה דעה סימן קעט ס"ק יג. וראה הרב ד"ר מ. הלפרין "פניית חולה מסוכן לרופא אליל", **אסיא** עה-עו עמ' 20 הערה 27.

9. **פאת השלחן** כ בית ישראל יז. וראה מש"כ הרמב"ם על השטן מורה נבוכים ג כב: "ודע ששטן נגזר מגזרת שטה מעליו ועבור, רוצה לומר שהוא מענין הנטייה וסור מהדבר מפני שהוא המטה מדרך האמת בלא ספק ויורנו בדרך התעות והשגיגה...".

10. ראה בבלי ברכות ס א: "תנו רבנן, הנכנס לבית המרחץ אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתצילני מזה וכיוצא בו, ואל יארע בי דבר קלקלה ועון, ואם יארע בי דבר קלקלה ועון – תהא מיתתי כפרה לכל עונותי. אמר אביי: לא לימא אינש הכי, דלא לפתח פומיה לשטן". וראה רמב"ם ברכות י כ: "הנכנס למרחץ אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שתכניסני לשלום ותצילני לשלום ותצילני מזה ומכיוצא בזה לעתיד לבא".

להשבע בגוף שלישי ולא בגוף ראשון: "כיצד מפיו, כגון שיאמר הריני נשבע בה' אלהי ישראל או במי ששמו חנון או במי ששמו רחום שאיני חייב לזה כלום, וכן אם אמר הרי הוא ארוך לה' או ארוך למי ששמו חנון אם יש לזה אצלי כלום"¹¹.

נראה לישיב, שאמנם הרמב"ם פוסק שאין לחשוש לפתיחת פה לשטן, אלא שהוא מכיר היטב את טיבו של המון העם החרד מהתבטאויות כאלה, ולכן קבע נוסחי שבועה וברכה שהמון העם יהיה מסוגל לבטא בפיו.

ואכן, בכמה מקרים הרמב"ם עצמו מנמק הלכה בשיקולים הנוגעים לתפיסת עולמו ולדרך מחשבתו של המון העם¹². בשני מקומות אף מצאנו התייחסות מפורשת של הרמב"ם לכוחה של אמירה בעיני המון העם. במורה נבוכים כותב הרמב"ם: "ודרגת האלו שאין בו מלקות הוא כל לאו שאין בו מעשה... חוץ מנשבע... ומקלל חברו בשם, מפני שזנז הקללה אצל ההמון חמור מנזק הנעשה בגוף"¹³.

בהלכות עבודה זרה פוסק הרמב"ם: "מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו, אף על פי שאין הדבר מועיל כלום הואיל ומסוכן הוא התיירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו"¹⁴.

הרמב"ן קובע נוסח ברכת אבליים שיש בה משום פתיחת פה לשטן: "... זאת היא עומדת לעד נתיב הוא מששת ימי בראשית, רבים שתו ורבים ישתו כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים..."¹⁵. בוידוי לחולה כותב הרמב"ן: "ואם אמות תהא מיתתי כפרה על כל עונות וחטאים ופשעים שחטאתי ושעויתי ושפשעתי לפניך"¹⁶. כלומר, הרמב"ן מתעלם מדברי אביי. גם הרא"ש והמחבר כותבים את נוסח הוידוי כלשון הרמב"ן¹⁷.

דברי הגמרא כמות שהם "אל יפתח אדם פיו לשטן" אינם מופיעים כלל בדברי הרי"ף, הרא"ש והמחבר.

11. רמב"ם שבועות יא ט.

12. ראה נפתלי בר אילן, **משטר ומדינה בישראל על פי התורה** כרך ב עמ' 865-871.

13. **מורה נבוכים** ג מא. וראה ספר החינוך מצוה רלא: "... ידענו דרך כלל מכל בני העולם שחוששין לקללות, בין ישראל בין שאר האומות..."

14. רמב"ם עבודה זרה יא יא.

15. **תורת האדם** שער האבל – ענין ההתחלה. וראה בבלי כתובות ח ב. ראוי לציין, שבניגוד לרמב"ם הרמב"ן סובר שיש ממש בכשפים. משמע, שגישתו לכשפים שונה לחלוטין מגישתו לפתיחת פה לשטן. וראה יעקב הלוי ליפשיץ, "תשובת שאלה להרמב"ן ז"ל על ענין המנחשים והמכשפים ובענייני החזים בכוכבים", **צפונות** ד עמ' ו-טז.

16. **תורת האדם**, שער הסוף, ענין הוידוי.

17. רא"ש מועד קטן פרק שלישי עו; שו"ע יו"ד שלח ב.

ג. שיטת הסוברים שזו הנהגה ראויה בעלמא

השיטה השניה היא שיטתם של אותם ראשונים ואחרונים הסוברים שדברי הגמרא הינם הוראה להנהגה ראויה¹⁸. הר"ן כותב: "מתני' על כל צרה שלא תבא על הצבור לישנא מעליא"¹⁹.

ואכן, בדברי פוסקים אחדים אנו מוצאים הסתייגות מפתחת פה לשטן, שאין בה לשון איסור ממש, אלא בטויים כמו "אל יאמר" "לא יאמר" "חדל לך" וכיו"ב.

כותב ספר חסידים: "כתיב 'שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו'... ברית כרותה לשפתים' לכך אל יפתח אדם פיו לשטן, לא יאמר אדם לחבירו ולא לבניו תלך ותמיר מומר יהיה.... אמר ליה החכם לא יתכן כך לזרע ישראל שלא יתקיים בו או בזרעו לכך חדל לך"²⁰.

הרמ"א פוסק: "לא יאמר אדם: לא נפרעתי כפי מעשי, או כיוצא בדברים אלו, שאל יפתח פיו לשטן..."²¹.

הבן איש חי פוסק: "עוד אמרו לא יפתח אדם פיו לשטן"²².

הרב ישראלי פוסק: "אין להמליץ... על חתימת או נשיאת כרטיס תורם.. וכבר הזהירו חכמים מזה במאמרם: אל יפתח אדם פיו לשטן"²³.

ומצאנו, שבמקומות רבים שבהם לא נקטו הפוסקים לשון איסור, דייקו האחרונים ופסקו הלכה למעשה שהדברים הם בבחינת הוראה להנהגה ראויה גרידא²⁴. פוסק האגרות משה: "ועיין ברמב"ם פ"ד מדעות שנקט שם עניני אוכלין ומשקין הטובים לבריאות הגוף והרעים לבריאות הגוף ולא כתב בלשון איסור לא מדאורייתא ולא מדרבנן שאסרו חכמים... והוא משום דעל כל הדברים האלו שפרט אותם לא שייך לאוסרן ממש"²⁵. והרב ולדינברג פוסק: "... וגם בשלחנו באו"ח סי' ס"ה סעי' ג' לא כתב בזה בלשון איסור אלא בלשון יש ליהור משמיעת קול זמר אשה בשעת קריאת שמע, ומדייקים מזה... דאזהרה שמענו אשר לא טוב אך איסורא ליכא..."²⁶.

18. ראה פירוש הרמב"ם למשנה אבות א טז. הרמב"ם קובע חמשה סוגי התבטאות של כל אדם: מצוה, אסור, רצוי, מגונה ורשות. משמע, שלדעת פוסקים אלו פתיחת פה לשטן הרי היא בבחינת דבר מגונה.

19. ר"ן על הרי"ף תענית ח. ב. וראה בבלי פסחים ג ב: "אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו". וראה פסחים עם הלכה ברורה ובידור הלכה, בירור הלכה שם. וראה ויקרא רבה ב ו.

20. ספר חסידים (מרגליות) בסימן תעט.

21. שולחן ערוך יורה דעה שעו ב. החכמת אדם שער השמחה כלל קסג ב העתיק את לשון הרמ"א.

22. בן איש חי שנה שניה פרשת פינחס יג.

23. חוות בנימין ג קט סוף ג.

24. וראה בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן קכג דיוק דומה בלשון המשנה גיטין ט י.

25. שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן עו.

26. שו"ת ציץ אליעזר ה ב.

הרב עובדיה יוסף פוסק: "וכן מוכח מלשון מרן בשלחן ערוך (סימן ב' סעיף ו'): 'אסור לילך בקומה זקופה, ולא ילך ארבע אמות בגילוי הראש. הרי שהתחיל בלשון אסור לגבי קומה זקופה, וסיים שלא ילך ארבע אמות בגילוי הראש, ולא תפס לשון אסור"²⁷.

ד. שיטת הסוברים שזהו אסור גמור

השיטה השלישית היא שיטת ספר חרדים הרואה בדברי הגמרא אסור גמור ומונה אותו בין הלאוין שמדברי קבלה ומדברי סופרים²⁸. פוסק בעל שו"ע הרב: "אסור להוציא מפיו דבר פורענות על אדם מישראל... שבירת כרותה לשפתים וכן בכל כיוצא באלו צריך לזהר מאד מהרגל הלשון"²⁹. הפלא יועץ כותב: "אסור לאדם שיפתח פיו לשטן, ואפלו אם חרב חדה מנחת על צוארו או שהוא שכיב מרע, ואל יתיאש מן הרחמים (ברכות י, א) וידבר טוב ויבוא טוב"³⁰.

ה. התר לשיטת ה-CBT שיש בה פתיחת פה לשטן

כאשר מומחה קובע שיש לנקוט בשיטת ה-CBT לצורך הטיפול, לכל הדעות מותר לפתוח פה לשטן. זאת מחמת כמה טעמים.

א. בעל העיון יעקב מחדש: "... אפשר לומר דדוקא בשעה שמדת הדין מתוחה עליו כי השטן מקטרג בשעת הסכנה כמו שהוא שבעה ימי אבילות שאז מדת הדין מתוחה עליו ועל בני ביתו"³¹. כן פוסק לדינא ערוך השלחן: "ואין קושיא מה שהחי מכין תכריכין לעצמו דזהו כשהוא בריא אבל כשהוא מסוכן הוי כפתיחת פה לשטן ח"ו"³². לשיטתם, כאשר אין סכנה מרחפת על האדם, אין לאסור פתיחת פה לשטן.

ב. הקדושת לוי כותב: "והנה ידוע שדוד המלך ע"ה על ידי שירות ותשבחות פעל שהאל יתברך נמשך באלו השירים שאמר, כגון 'ורחמי על כל מעשיו' (תהלים קמה, ט) עשה בשירות ודבורו פעולה שהאל יתברך נמשך

27. שו"ת יחזה דעת ד א.

28. ספר חרדים מצוות לא תעשה מדברי קבלה ומדברי סופרים פרק ד.

29. שולחן ערוך הרב, חושן משפט הלכות שמירת גוף ונפש ובל תשחית סעיף יב. וראה קיצור שולחן ערוך לג יד המעתיק את דברי שו"ע הרב כלשוננו.

30. פלא יועץ ערך דבור. ראה שו"ת הרשב"א א תח ושו"ת הרשב"א א תיג. נראה שהרשב"א סובר שאין בדינו כלים להבחין בין המאפיינים של תופעות טבע טבעיות ושאינן טבעיות ולפיכך עלינו להשמר מפני כל מצב או התנהלות שחכמים הורו לחשוש להם ובכלל זה פתיחת פה לשטן. נראה, שפוסקים אלו סוברים כמוהו. על מחלוקת הרמב"ם והרשב"א ראה הרב אליהו סולוביצ'יק, "רפואה חילופית/מיסטית בהלכה", אסיא עה-עו עמ' 33-49.

31. עיון יעקב על ברכות יט א ד"ה לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן. וראה מגן אברהם סימן רלט אות ז. וראה מדרש תנאים מהדורת הרב הופמן תל אביב תשכ"ג דברים כג י.

32. ערוך השלחן י"ד שלט ה. וראה ערוך השולחן י"ד שעו ה.

במדת הרחמנות. וכשאמר המשורר (שם) 'טוב ה' לכל', פעל שהאל יתברך נמשך במדת הטוב. שצדיק עושה בדבורו רושם. לכן 'אל יפתח פיו לשטן' (ברכות יט, א)³³. משמע, שרק אדם צדיק, שאינו מוציא מפיו מלה מיותרת ושלכל אמירה שלו משקל רב, צריך לחשוש מפתיחת פה לשטן³⁴.

ג. כותב הרב ניסים אשכנזי: "... כי לכל דבר אשר מתוכו ילמדו איזה לימוד של דת ודין אף שיפתח אדם פיו לשטן לא יחושו ליחס כל דבר רע ונכון לבם בטוח בה' כי שומר מצוה לא ידע דבר רע"³⁵. דהיינו, פתיחת פה לשטן מותרת כאשר היא לצורך מצוה, ופשיטא, שכל אחד מצווה לשמור על בריאותו³⁶.

כאן המקום לציין, כי מדברי העיון יעקב, הרב אשכנזי וערוך השלחן משמע גם, שאין לחשוש לפתיחת פה לשטן בכל הנוגע לתרומת אברים.

ו. שומר פתאים ה'

פסיכולוג אינו חייב להביא את דברי חכמים בכל הנוגע לנושא זה לידיעתו של מטופל שאינו מוטרד מהצד ההלכתי של פתיחת פה לשטן. פוסק הבן איש חי: "שאלה מלמד תינוקות שמלמד הילדים התנ"ך בלשונות אחרים שהוא לשון המדינה שלהם והוא כופל לו הפסוק כמה פעמים בלשון המדינה כדי ללמדו ביאור המקרא בלשונו זה איך יתנהג כשיגיע לפסוקים של קללות... שכולם מדברים בנוכח ואיך יאמר הוא לתינוק תרגום המקרא בלשונו לנוכח... וגם התינוק חוזר הדברים של הפסוק לפני רבו כמה פעמים אם יש לחוש בזה... יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה. תשובה... בנידון השאלה צריך המלמד להזהר כאשר מלמד לתינוק דקדוק המקרא וכן כאשר מלמדהו תרגום המקרא בלשון המדינה לכנות הלשון בדרך נסתר ולא לנוכח כי הכא הוא דרך לימוד ומה גם שצריך הוא להחזיר הדברים כמה פעמים ומכניס הדברים באוזן הילד פנים בפנים שודאי היה צריך להזהר בכל זה מיהו אין העולם נזהרים בזה בלימוד הילדים מפני כי קשה הדבר הזה לעשות עם הילדים שהם צריכים להתלמד ואם יכנה יתבלבלו בלימודם עי"ז ולכן אין נזהרין בזה ועל זה נאמר שומר פתאים ה' וגדול הוא זכות התורה להגין בזה. מיהו ודאי בתלמידים גדולים צריך להזהר בזה"³⁷.

33. **קדושת לוי** קדושות לפורים קדושה שלישית. וראה **קובץ שיעורים** כתובות רח. וראה **שמעה**

תפילתי להרב חיים קנייבסקי, בני ברק תשס"ח עמ' שיד הערה 370.

34. ראה בבלי ברכות נו א: "גמירי דקללת חכם אפילו בחנם היא באה". וראה בבלי מועד קטן יז ב אמר רשב"ג וכו'. וראה **ערוך השלחן** אורח חיים רכ א.

35. **נחמד למראה** חלק ב סאלוניקי תרי"א דף מט א.

36. ראה טור אורח חיים קנה.

37. שו"ת **תורה לשמה** תצו.